

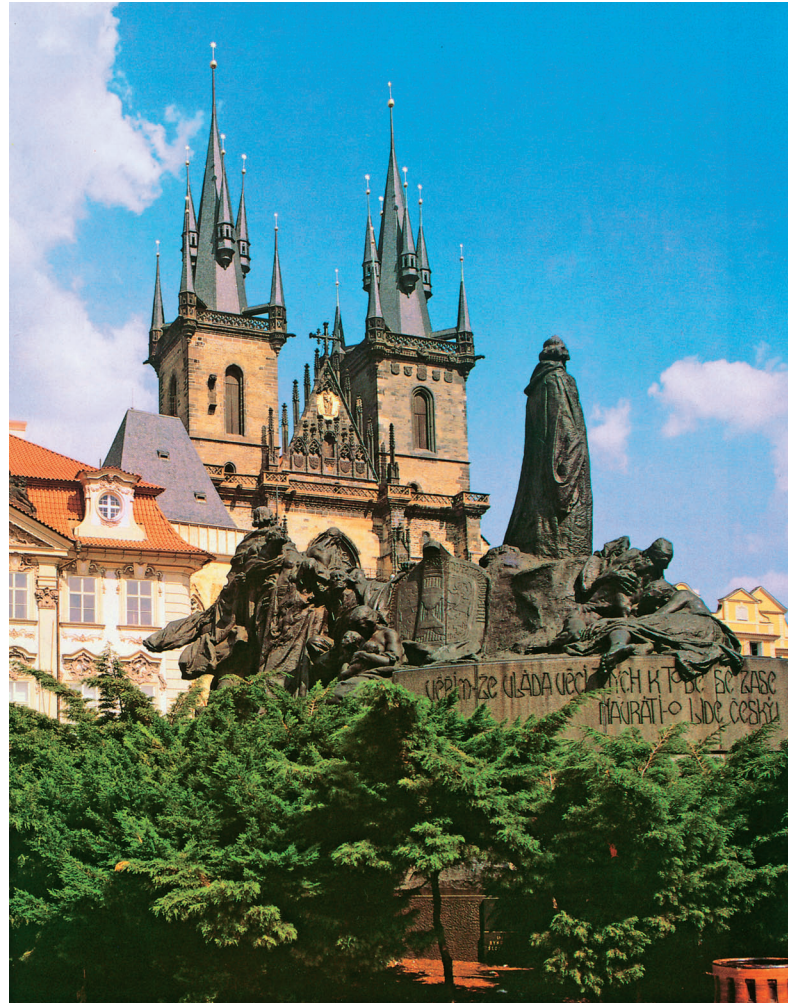
Collecteurs voor Hussietenkruistocht

Bossche betrokkenheid bij Bohemen (1469)

Valentijn Paquay

Angelus de Cialfis bekleedde halverwege de vijftiende eeuw een kanunnikzetel aan de kathedraal van Camerino in midden-Italië. Deze positie was voor Angelo een erebaan. Hij was werkzaam aan het pauselijke hof te Rome. De domheer kreeg in 1470 de opdracht het aflatgeld in te zamelen dat voor een campagne of, zoals die toen heette, een 'kruistocht' tegen de ketters in Bohemen was opgebracht. Daarvoor ontving hij ook geld uit 's-Hertogenbosch.

Kruistochtaflaten zijn te beschouwen als een afzonderlijke categorie binnen het aflatwezen dat de middeleeuwse Kerk kende. Want als iemand bereid was het ultieme, d.w.z. zijn leven en zijn vermogen, in de waagschaal te stellen voor God, stond daartegenover ongetwijfeld het eeuwige heil in de hemel; al zijn zonden zouden hem worden vergeven. Dat heette de 'volle aflat' in de eigenlijke betekenis. In afgezwakte vorm kon later iedere substantiële bijdrage tot zo'n hoog doel verzekerd zijn van een, vanzelfsprekend eveneens afgezwakte, tegenprestatie. Deze Boheemse kruistochtaflat stond op pauselijk gezag voor een vergeving van zeven jaar aan te vervullen boeten, vastgelegd in een aflatbrief. Tegen het einde van de vijftiende eeuw riepen pausen en vorsten overal in Europa keer op keer op tot een kruistocht tegen ongelovigen. Ook de Bourgondiërs en de Habsburgers die over de Lage landen regeerden, deden daaraan mee. Geldinzamelingen in het kader van gewelddadige bestrijding van heidenen en ketters waren er aan de lopende band. Even frequent hoorde men vervolgens niets meer over zo'n kruistocht die nooit gehouden werd.

De Tsjechische hervormer Johannes Hus, voorloper van de Reformatie, werd door het Concilie van Konstanz in 1415 ter dood veroordeeld. Op de brandstapel staande, zou hij gezegd hebben: 'Thans braadt gij een gans, maar over honderd jaar komt er een zwaan, die jullie niet te pakken zullen krijgen'. Hus betekent in het Tsjechisch: gans. Met de zwaan doelde Hus op Maarten Luther. Vandaar de zwaan als symbool van de lutheranen. Op de foto het grote Jugendstil-monument met Johannes Hus op de Namesti (het plein) in de oude Praagse binnenstad. Op de achtergrond de Týnkerk waarin de Hussieten hun kerkdiensten belegden.

Aflaatverkondiger met monnik als begeleider. De officiële aflaatbul, van meer dan gebruikelijke omvang en voorzien van zegels, hing aan een standaard. Een kerkelijke hoogwaardigheidsbekleder trok te paard rond. Houtsnede 16e eeuw.

Het geld was doorgaans ook verdwenen in een bodemloze put. Ondertussen bleven pausen en vorsten tot elkaar veroordeeld en liepen elkaar in een web van allianties, vijandigheden en intriges voor de voeten om het initiatief, de leiding of het doel van de onderneming. Op de Balkan rukten de Turken alsmaar verder op sinds de verovering van Constantinopel in 1453, sedertdien Istanboel, waarop weer oproepen tot kruistochten volgden. De gelovigen kregen uiteindelijk genoeg van dit soort zinloze geldinzamelacties en weigerden verder medewerking te geven. In dit klimaat vond Luthers kritiek op de Kerk en het aflaatwezen een vruchtbare bodem.

De Boheemse kwestie

In de Boheemse kwestie rond 1470 komt een aantal langdurige conflicten samen. De veroordeling uitgesproken op het Concilie van Konstanz en de terechtstelling op de brandstapel in 1415 maakten Jan Hus tot een 'nationale' held van wat nu Tsjechië heet. Zijn afwijkende 'ketterse' religieuze c.q. ideologische opvattingen leefden onverminderd voort. Kernpunten waren preek door leken, eucharistie onder beider gedaanten en apostolische armoede voor de clerus. Die meningen leidden uiteraard tot sektarische opsplitsingen. De uiteenlopende religieuze standpunten vermengden zich met maatschappelij-

ke tegenstellingen en kregen ook politieke dimensies. De gematigde stromingen benadrukten het gebruik van de miskelk; de *kalixtinen* (*calix* = kelk) of *utraquisten* (*utraque* = in beider gedaante) vonden vooral aanhang onder edelen, burgers en geschoolden. De radicalere maatschappelijke onderlagen met meer apocalyptische opvattingen noemden zich de *Taborieten* (naar de Zuid-Boheemse plaats Tábor, door henzelf met bijbelse inspiratie gesticht in 1420).

In 1419 was een opstand uitgebroken tegen de Duitse koning als machthebber over Bohemen, waarop een decennium volgde met aanvallen en tegenaanvallen. Vanuit de hoofdstad Praag bouwde Geord Poděbrad / Joris Podiebrad, aanhanger van de gematigde vleugel, een machtspositie op die hem tot koning van Bohemen bracht (1458-1471). Hij viel in 1468 Oostenrijk aan. Tegen hem richtte zich de hier ter sprake komende kruistocht. Na zijn dood zouden de Hongaarse koning Matthias I Corvinus (1458-1490) en koning Wladislaw II Jagiello van Polen († 1516) om de macht strijden. Ondertussen hadden radicalen een verbond gesloten met geestverwanten elders. In 1467 manifesteerde zich een vierde partij in het conflict, de Boheems-Moravische broederschap. In deze ingewikkelde politiek-religieuze kwestie liet de paus zich evenmin onbetuigd en deed Joris in de ban. Paus Paulus II (1464-1471) kondigde op aandringen van de stad Breslau / Wrocław in april 1468 de Hussietenkruistocht-aflaat af en vertrouwde de leiding over deze campagne toe aan Lorenzo Roverella, bisschop van Ferrara, althans voor zover de Duitse landen betreft. Deze pauselijke hoofdcollecteur of 'commissaris' schakelde op zijn beurt de eerder genoemde Cialfis in, die in augustus 1470 vanuit Wenen startte en twee jaar later in Buda(pest) eindigde.

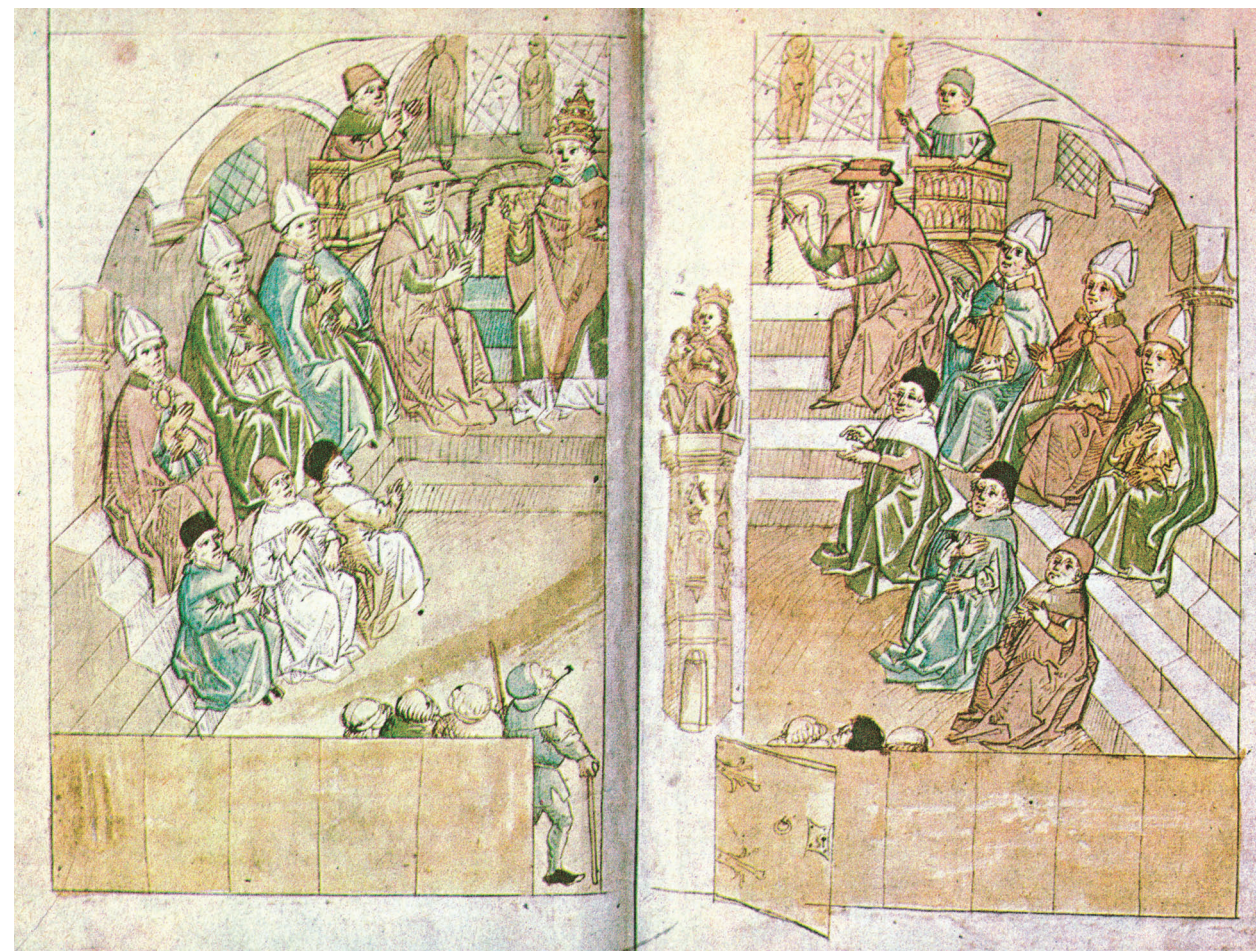
De aflaatinkomsten

Wat ook beweerd mag worden over de kapitalen die met het laatmiddeleeuwse aflaatwezen zouden zijn gemoeid, feitelijk weten we er weinig van. Uiterst zeldzaam zijn namelijk financiële bewijsstukken overgeleverd uit dit Europa-wijde geldcircuit, waarmee vanwege het internationale betalingsverkeer tot in het hoogste bankwezen belangen bestonden. Het meeste geld bleef her en der aan de strijkstok hangen en verdween in de immer lege kas van vorsten. Zowel de voorbereiding, de uitvoering als de afwikkeling van de aflaatcampagne verliepen via getrapte circuits. Ondergeschikte aflaatcollecteurs maakten een rondgang door een voorgeschreven gebied om verzegelde collectebussen (aflaatkisten) in parochiekerken van steden op te halen. Probleem daarbij

vormden de hoeveelheden aan contanten die omwille van de veiligheid liefst zo snel mogelijk ergens werden gedeponeerd.

Over zijn activiteiten in het kader van de Boheemse campagne tijdens de jaren 1470-1472 legde de Italiaanse domheer in februari 1474 verantwoording af. In het archief van de pauselijke Rekenkamer is dit document bij uitzondering bewaard gebleven. Het Duitse *Repertorium Germanicum*, dat sinds eind negentiende eeuw de middeleeuwse pauselijke administratie toegankelijk maakt, geeft een summiere inhoudsopgave. Al begin jaren-1930 is de tekst integraal gepubliceerd, maar van Nederlandse zijde niet opgepakt. Onlangs is een studie gewijd aan dit zeldzame document, dat ook voor de geschiedenis van de stad 's-Hertogenbosch van belang blijkt. Cialfis' verantwoording is dan ook een interes-

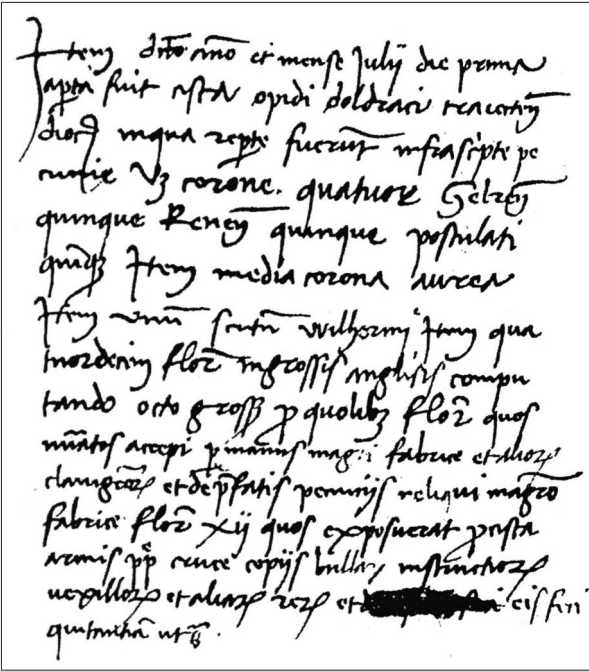
Zitting van het Concilie van Konstanz (1414-1418). Een afbeelding uit de kroniek van Ulrich Richental.

sante informatiebron om de gang van zaken enigszins te reconstrueren. Angelo zien we optreden in Oostenrijk en in Zuid-Duitsland, niet ver van Bohemen, waarop we hier niet ingaan. In gezelschap van een minderbroeder uit Würzburg, een predikheer uit Keulen en wat personeel, is de kanunnik ook in de Nederlanden geweest. Keulen, zetel van de aartsbisschop over de Nederlanden in de Middeleeuwen, is wel te beschouwen als uitvalsbasis bij zijn optreden in Noordwest-Europa.

De Bossche aflaatgelden

Volgen we Cialfis enige tijd op de voet (zie reischema). Komend vanuit Koblenz per schip over de Rijn, bereikte hij eind maart 1471, het laatste traject over land, de stad Aken, waar hij de aflaatkist in ontvangst nam van de burgemeester(s) en de prior van de kruisheren. Aansluitend reisde hij via Düren naar Keulen. De opbrengst hier viel buiten verwachting hoog (650 gld.) uit. Eind april voer hij de Rijn afwaarts naar Nijmegen en reisde vervolgens begin mei door naar Utrecht, waar bisschop David van

Specificatie van de geldinkomsten uit de afloatkist te Dordrecht, 1 juli 1471. Er wordt een opsomming gegeven van iedere muntsoort. Let op het Italiaanse ‘humanistenschrift’, toen in de Nederlanden nog het ‘gotisch cursiefschrift’ gangbaar was. Naar Esch (2004), 132 afb.1.

Bourgondië (1455-1496) het bewind voerde. Zo was hij bij de Bourgondische territoria beland, waar toevallig al een eigen afloatcampagne liep. Direct spoedde hij zich (via een onbekende route) naar de hertog persoonlijk; die was weer eens in een oorlog met Frankrijk verwickeld en hield zich op in Peronne aan de Somme. Hertog Karel de Stoute (1467-1477) zal zijn medewerking hebben gegeven, uiteraard tegen een aandeel uit de opbrengst. De terugreis van de domheer verliep door Vlaanderen (Lille, Brugge, Gent) en door het Brabantse (Brussel, Leuven) en Luikse land (Sint-Truiden, Tongeren) naar Maastricht. In die gewesten waren de afloatkisten door hertogelijke ambtenaren geleeegd bij wijze van ‘lening’. Te Maastricht betaalde de hertogelijke Rekenkamer hem alle afloatgelden uit die ook in ’s-Hertogenbosch waren opgebracht; met een in rekening gebrachte onkostenvergoeding en tegen een ongunstige wisselkoers. Zó pakte in de praktijk de hertogelijke medewerking uit. Cialfis persoonlijk lichtte pas weer de kist in Roermond aan de Maas en in Neuss aan de Rijn en keerde over het water terug naar Keulen.

Een tweede rondreis door de Nederlanden nam niet meer dan drie weken in juni en juli in beslag. Die bracht hem nogmaals vanuit Utrecht langs Dordrecht, Bergen op Zoom en Breda, waar hij overal de afloatkist in ontvangst nam. Via Gorinchem keerde hij terug naar Utrecht. Daar werd hem nog een laatste bescheiden opbrengst uit Haarlem bezorgd. Daarna deed hij steden in het hertogdom Kleef aan, waarvoor hij een geleidebrief had gekregen, ging verder Westfalen in en verdwijnt uit ons gezichtsveld.

De Hussietenaflat in ’s-Hertogenbosch

Voor de jaren dat onze collectant met ’s-Hertogenbosch in relatie trad, zijn uit het overgeleverde Bossche stadsarchief alleen losse gegevens voorhanden. In welgeteld één notariële akte van februari 1469 is sprake van een franciscaanse bedelmonnik die namens de pauselijke gezant de kruistocht tegen de ketterse Hussieten in de stad en haar omgeving propageerde. De betrekkelijk jonge, vanuit Italië opgekomen, observantenbeweging die terug wilde naar de oorspronkelijke strenge kloosterregel, steunde vaak afloatcampagnes in woord en met mankracht. Het Bossche minderbroederklooster aan de Markt was in genoemd jaar nog niet hervormd; deze ‘conventuale’ gemeenschap ging pas in 1490, gedwongen vanuit hertogelijk milieu, tot die fanatieke richting over. Cialfis beperkte zijn halteplaatsen kennelijk tot steden met een ‘regionale centrumfunctie’. Bevolkingsomvang was niet doorslaggevend. Hij blijkt zelfs een voorkeur te hebben voor steden waar de eerste observanten een steunpunt hadden. In Bergen en Breda bijvoorbeeld waren hoogadellijke heren aan het bewind die sympathiseerden met deze stroming.

Observantenbroeder Nicolaas Bock, geboortig van Oisterwijk, wilde in het voorjaar 1469 op de eerste vrijdag van iedere maand in ’s-Hertogenbosch een processie organiseren waaraan de plaatselijke kloostergemeenschappen zouden deelnemen. Het initiatief van deze buitenstaander liep uit op grote onenigheid over de rangvolgorde. Een bemiddelingscommissie kwam met een voorstel waarin iedereen zich kon vinden: 4) wilhelmieten, 3) predikheren, 2) minderbroeders en 1) kruisbroeders. Hierbij is aan te tekenen dat de kruisbroeders een betrekkelijk nieuwe factor binnen de stad en het Bossche kloosterwezen vormden. Zij verschenen pas in 1468 op het toneel. Naar middeleeuwse mentaliteit is de plaats achterin, namelijk direct bij de hoofdfiguur in de processie, de belangrijkste. In dit geval was de ereplaats toegewezen aan de wilhelmieten-kluizenaars van de Bazel-donk: in de traditie het oudste Bossche klooster. Als nieuwkomers openden de kruisbroeders de stoet.

Reisschema van respectievelijke plaatsen waar Angelus de Cialfis afloatgelden persoonlijk ophaalde (zie opbrengst), 1471

* enscenering in de kerk met pauselijk wapenschild aangetoond.

Datum 1471	Plaats	Bisdom	Staatsverband	Opbrengst in guldens
25 maart	Aken	Luik	Gulik	226*
6 april	Düren	Keulen	Gulik	44
9-17 april	Keulen	Keulen	Prinsbisdom	653
30 april	Nijmegen	Keulen	Gelre	180*
7 mei	Utrecht	Utrecht	Prinsbisdom	-

Naar de Bourgondische hertog in Peronne wiens aanwezigheid daar vaststaat voor 22 april - 10 juni; voor Cialfis geen informatie over periode 8-22 mei; in of bij Peronne 23-26 mei

26 mei	Arras	Atrecht	Artesië // Bourgondisch	-
27 mei	Lille	Doornik	Vlaanderen // Bourgondisch	-
28-29 mei	Brugge	Doornik	Vlaanderen // Bourgondisch	-
30 mei	Gent	Doornik	Vlaanderen // Bourgondisch	-
- juni	Brussel	Doornik	Brabant // Bourgondisch	-
5 juni	Brey / Wavre?	Luik	Brabant // Bourgondisch	-
5 juni	stad Jodoigne (?)	Luik	Brabant // Bourgondisch	-
[6] juni	Sint-Truiden	Luik	Prinsbisdom	-
[7] juni	Leuven	Luik	Brabant // Bourgondisch	-
[8] juni	Tongeren	Luik	Prinsbisdom	-
9-11 juni	Maastricht	Luik	Brabant/Luik // Bourgondisch	-
12 juni	Maaseik	Luik	Prinsbisdom	-
15 juni	Roermond	Luik	Gelre	276
19 juni	Neuss	Keulen	Prinsbisdom	-
20-25 juni	Keulen	Keulen	Prinsbisdom	-
27 juni	's-Hertogenbosch	Luik	Brabant	-
28 juni	Utrecht	Utrecht	Prinsbisdom	-
1 juli	Dordrecht	Utrecht	Holland // Bourgondisch	16*
[1/2 juli]	Huchs (Zld.?)	Utrecht	Holland // Bourgondisch	-
3 juli	Bergen op Zoom	Luik	Heerlijkheid // Bourgondisch	33
6 juli	Breda	Luik	Heerlijkheid // Bourgondisch	193*
[na 8] juli	Gorinchem	Utrecht	Holland // Bourgondisch	10
18-19 juli	Utrecht	Utrecht	Prinsbisdom	115
21 juli	Kleef	Keulen	Kleef	-
22 juli	Kalkar	Keulen	Kleef	27
23-24 juli	Xanten	Keulen	Kleef	24
24 juli	Wesel	Keulen	Kleef	7
25-27 juli	Keulen	Keulen	Prinsbisdom	-

Plaatsen waaruit Angelus de Cialfis afloatgelden in ontvangst nam, 1471

9 juni	's-Hertogenbosch	Luik	Brabant // Bourgondisch	1995; kredietbrief te Maastricht
18 juli	Haarlem	Utrecht	Holland // Bourgondisch	25; bezorgd in Utrecht

Met die processie werd in 's-Hertogenbosch de aflaatverstreking ingeluid, waarover we verder niets concreets vernemen, maar deze zal grotendeels volgens een vaststaand scenario zijn verlopen. Hoeveel weken duurde de actie in de Sint-Jan, waar observanten de biecht afnamen en aflaatbrieven op naam van de bisschop van Ferrara afgaven? Wie hadden de sleutels van de aflaatkist? Wanneer en hoe haalden Karels ambtenaren de kist leeg? Duidelijk is alleen dat Angelo het geld (minus ingehouden declaraties) uit de Bourgondische territoria indirect kreeg overgemaakt in de vorm van een kredietbrief ter

waarde van het excessief hoge bedrag van 1995 gld. Wellicht bezocht Cialfis zelf toch nog kort 's-Hertogenbosch onderweg van Keulen naar Utrecht op 27 juni. Ook ditmaal is het de vraag of het ingezamelde geld wel voor het bestemde doel is gebruikt of heeft bereikt.

Met de afgedragen bijdragen, gestort tussen februari 1469 en juni 1471, maakten de toenmalige Bosschenaren niet alleen hun geloof in aflaten maar tevens hun orthodox standpunt kenbaar en lieten blijken notie te hebben van de situatie in Oost-Europa.

Literatuur

Aflaten en kruistochten

N. Paulus, *Geschichte des Ablasses im Mittelalter* III (Paderborn 1933; herdruk Darmstadt 2000), 166-188, vooral 172-173. R. Vaughan, *Charles the Bold* (Londen 1970; herdruk: Woodbridge 2002), Inleiding, 48-50.

Hussieten en Boheemse kwestie

Er bestaat een uitgebreide literatuur over land en betrokken partijen, zie *Lexikon des Mittelalters* II (1983), 736-737 ad Brüdergemeinde en dl. V (1990), kol. 232-236 ad Hussiten; *Lexikon für Theologie und Kirche* V (1996), kol. 342-343; *Religion in Geschichte und Gegenwart. Handbuch für Theologie und Religionswissenschaft* III (Tübingen 2000), kol. 1961-1963. Jongste synthese F. Šmahel, *Die Hussitische Revolution*, Schriften MGH 43 (Hannover 2002; oorspronkelijke Tsjechische editie 1993). Met betrekking tot de hoofdfiguren: F. Heymann, *Georg of Bohemia. King of Heretics* (Princeton 1965); J. Hoensch, *Mathias Corvinus. Diplomat, Feldherr und Mäzen* (Graz 1998).

Hussietenaflaat en Den Bosch

Repertorium Germanicum IX-1: Paulus II (1464-1471). *Verzeichnis der in den päpstlichen Registern und Kameralakten vorkommenden Personen, Kirche und Orte des Deutschen Reiches*, bearb. H. Höing e.a. (Tübingen 2000), 38-41 nr. 251 op basis van Rome, Archivio Segreto Vaticano, Camera Apostolica [Rekenkamer] – Secretaria Camerae 222. Een volledige teksteditie geeft K. Fink, 'Der Kreuz-

ablass gegen Georg Podiebrad in Süd- und Westdeutschland', in: *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken* 24 (1932/33), 207-243, vooral 211-242. Studies: A. Esch, 'Aus dem Alltag eines Ablasskollektors. Eine Reise durch Deutschland, die Niederlande und Österreich anhand der Buchführung 1470-1472', in: *Päpste, Pilger, Pönitentiare. Festschrift für Ludwig Schmugge zum 65. Geburtstag*, ed. A. Meyer (Tübingen 2004), 3-13. Zie ook E. Lasowski, *Beiträge zur Geschichte des spätmittelalterlichen Ablasswesens*, Breslauer Studien zur historischen Theologie II (Breslau 1929), vooral 42-73, alwaar uitvoeriger bronnenmateriaal. A. van den Bichelaer, *Het Bossche notariaat in de Middeleeuwen (1317-1531)* (z.p., 1998), bijl. II, 61 ad 5.51 op basis van o.s.a. inv.nr. 73 fol. 260v. = Sassen nr. 1444: 26 febr. 1469: de Bossche notaris Johan Amelricksz legt een arbitrale uitspraak vast in een geschil over de volgorde van de verschillende kloostergemeenschappen in de processie; met belofte van die kloosters zich daaraan te houden: *ad predicandum (...) in hoc opido de Buscoducis et locis vicinis contra perfidissimam Hussitarum heresim, (...)*. Fink a.w., 218 par. 37: (...) *ex cista que auctoritate apostolica contra Hussiticam perfidiam in ecclesia Buscoducensi locata fuerat, (...)*. Vgl. aldaar, 228 voor recapitulatie van inkomsten volgens verloren bijlage bij de rekening: *Summantur infrascripte poste signate littera E monete provinciarum ducis Burgundie*. En aldaar, 243 bij controle niet geaccepteerde declaratie voor een Bossche overnachting te stellen op 27 juni: *Item 27. iterum in Buscoducis hospiti fl. 1 alb. 7; item pro valet alb. 1*.